

Stát a právo ve středověké Evropě

Jakub Razim

1. STŘEDOVĚKÉ PRÁVO

Středověké právo – charakteristika:

- personalita x teritorialita (Brunnerova definice „země“)
- statusová nerovnost před zákonem – právo jako privilegium
- „pluralita center normativní aktivity“ (Rückert) – ne-systém
- subjektivní - „listinné právo“ (Krause)
- objektivní právo ve stv. je právo procesní (Kannowski)
- „konsensuálně-konkrétní“ (Weitzel)
- „deficitní“ (Weitzel)
- „ritualizované“ (Dilcher, Althoff)
- „aliterární“ – dynamika paměti a zapomínání (Vollrath)
- zákl. formy (Ebel): právní naučení vzniklé mimo cílevědomou zákonodárnou činnost (*Weistum*), autoritativní příkaz vrchnosti (*Gebot*), konsensus právního společenství (*Willkür*)
- „staré právo = dobré právo“; pravidlo *lex prior melior* (Kern)

Právní medievistika – hlavní směry bádání:

1. dějiny pojmů a idejí - právní terminologie
2. právní etnologie – konflikt a řád ve společnosti
3. proces nalézání práva

Teorie právo tvorby - učená tradice

římské právo

Quod principi placuit, legis habet vigorem
(C.1.4.1)

panovník = zbožštělý imperátor s
nejvyšší mocí nařizovací a zákonodárnou
(*lex animata, legibus solutus; lex regia x lex
digna*)

církev

*Per me reges regnant et legum conditores
iusta decernunt* (VUL PŘ 8:15)

panovník = zákonodárce z Boží milosti
(*legislator, legum conditor*) – důvod:
propter transgressionem (dědičný hřích) -
účel: *salus patriae, bonum commune* ;
zdroj práva a spravedlnosti (descendenční
teorie vlády)

PŘÍKLAD: Panovnická moc v Maiestas Carolina

Teorie právo tvorby - národní tradice

panovník = ochránce práva metafyzicky ukotveného v Bohu

spontánní tvorba práva – **obyčej**: *usus longaevus, opinio necessitatis*; „jinakost“; vazba na mimopráv. norm. sys.; problematická vynutitelnost; „personální stát“; orální společnost a paměť; *ad hoc* nástroj k řešení konfliktu (Dilcher)

zákonodárství je návratem „starého dobrého práva“, které bylo porušeno vývojem

nalézání práva (Kroschell)

„kolektivní právo tvorba“ (Reynolds): 1. tichý souhlas, 2. rada, 3. soudní výrok (Kern)

Munt- král jako ochránce lidu

PŘÍKLAD: Kosmův mýtus o počátcích státu a práva

Politická teologie středověku

Pojetí královského majestátu (Kantorowicz):

1. **teologicky orientované:** *imago, vicarius Dei/Christi* (Karlovcí – teocentrické, Ottoni, Sálci – christocentrické)
2. **právně orientované:** *servus et princeps aequitatis, lex animata, legibus solutus – ratione alligatus, res Christi – res fisci*
3. **státně orientované:** *corpus mysticum* (cír.) – *corpus politicum* (stát jako práv. os.), *maritus reipublicae, rex et patria*

Jindřich II. v Řezenském Sakramentáři (Bay. Staatsbibl., Clm 4456, fol. 11r)

Hierarchie práva:

věčné právo (z Božího rozumu)

legitimizace, konkretizace

přirozené právo (z lidského rozumu)

legitimizace, konkretizace

božské právo (ze Zjevení)

legitimizace, konkretizace

lidské právo

Typologie právo tvorby (Armin Wolf)

dle vzniku a rozsahu působnosti: příkaz vládce (korunní statky, regály) x usnesení stavů (interregnum, nepřítomnost vládce v zemi) x pravidlo - smlouva vládce a stavů s různým vlivem stran na výslednou podobu

dle poměru ke starému právu: písemná fixace starého práva x nové právo doplňuje staré právo x nové právo nahrazuje staré právo

dle formy: statuty (jedna nebo několik pr. otázek) x kodexy (celek nebo podstatná výseč spol. vztahů)

dle redakční práce: znalci tradiční pr. kultury x juristé školení v řím. právu – recepce

dle způsobu publikace a úrovně pr. jistoty: ústní vyhlášení x opisy x vydání tiskem

Prameny práva – obecné formy (Gerhard Dilcher)

1. učenecská literatura (teoretické úvahy o římském či obyčejovém právu)
2. normativní texty obsahující právní věty
3. záznamy o právně relevantním jednání, které odkazuje na uplatnění právního obyčaje v praxi

Prameny práva – české země do r. 1627/8

obyčej

nařízení panovníka

soudní nález

paměti úředníků - právní knihy

sněmovní usnesení

desky zemské

kodifikace

PŘÍKLAD: Nerudovský problém - Kam s ním? („Břetislavův“ seniorát 1055)

KODIFIKACE

= výraz užívaný od dob Benthama, znamená především **zákonodárnou činnost** směřující k vytvoření soustavného jednotného, sborníka právních předpisů čili t. zv. zákonníka, **codexu**. Kromě toho označuje se však dotčeným výrazem i samotný **výsledek zákonodárné činnosti**

Karel Kadlec: *Kodifikace*. In: Ottův slovník naučný XIV. Praha : J. Otto, 1899. s. 497–498

Eike von Repgow s psacími potřebami a zákoníkem v Oldenburském rkp. Sachsenspiegelu (CIM I 410, fol. 6r)

Kodifikace do r. 1627/8

Prehistorie:

- Přemysl Otakar II.
- Václav II.
- Karel IV. – MC

Historie:

- zemské právo – VZZ, OZZ
- městské právo – Koldín
- horní právo - IRM

2. STŘEDOVĚKÝ STÁT

Weberovské inspirace moderní historiografie

„Stát“

= lidské společenství, které si na (víceméně) pevně určeném území (víceméně) úspěšně nárokuje pro sebe monopol (kontrolu) na legitimní použití fyzické **moci** (Reynolds)

= poměr **panství** člověka nad člověkem, opírající se o prostředky **moci**, jež je **dobrovolně uznávána za legitimní**

- hledání počátků moderních národních států v minulosti a „vymyšlení“ národních příběhů (idea primordiálního národa)
- spor o „středověký stát“ v Německu (Haller – patrimonialismus, Gierke – pospolitosti, Sohm – státní monopol na realizaci práva, Below – delegace státní moci v říš. teritoriích)

LTI: „panství“ (Brunner), „politický řád“ (Mayer)

- „personalizace“ státu – síť mocenských vztahů mezi příslušníky urozené elity
- nutno rozlišovat: stát jako historický fenomén x stát jako pojem (absence teoretického konceptu státu v moderním slova smyslu není dokladem toho, že by ve středověku stát neexistoval)
- T. Mayer: *Personenverbandstaat x territorialer Flächenstaat*: vývoj od středověkého státu, založeného na osobních vztazích, k institucionalizovanému plošnému státu moderní doby (Mayer klade modernizační posun do 12. století, Keller až na přelom pozdního středověku a raného novověku, Strayer pak hluboko do novověku)

„Panství“

= šance nacházet poslušnost u určitého okruhu lidí pro každý příkaz, který je vydán

x moc: legitimita, dobrovolnost

- základ stv. panství: konsensus (Schneidmüller), rituální inscenace (Althoff)
- předmětové členění (Moraw)

„Správa“

= **štáb lidí**, který navenek reprezentuje a zajišťuje **provoz politického panství**

- **vnějškový projev panství**, jeho uskutečňování ve všednodenní realitě
- Nový: řízení společnosti (správa jako proces) + instituce a orgány vykonávající společensko-organizační činnost (správa jako systém)
- Willoweit: prostředky a způsoby výkonu panství

„Úřad“

- „genetické pojetí“ (Moraw): množina dobově a místně podmíněných správních **činností**, vykonávaných v **zastoupení** za panovníka, jenž nemohl plnit své povinnosti naráz ve všech koutech své rozlehlé říše
- úřad = služba na principu **delegace** a **zastoupení**
- okruhy činnosti: 1. výkon svěřených úředních pravomocí, 2. správa majetku
- smluvní základ
- PO: proaktivní ochrana vladařských práv a správa majetku + fidelita jako korektiv řádného výkonu úřadu
- PR: odměna

Středoevropský model (české země)

- Vývoj bádání
- Beneficiární systém
- Silné a slabé stránky modelu
- Správní praxe

Beneficiární systém

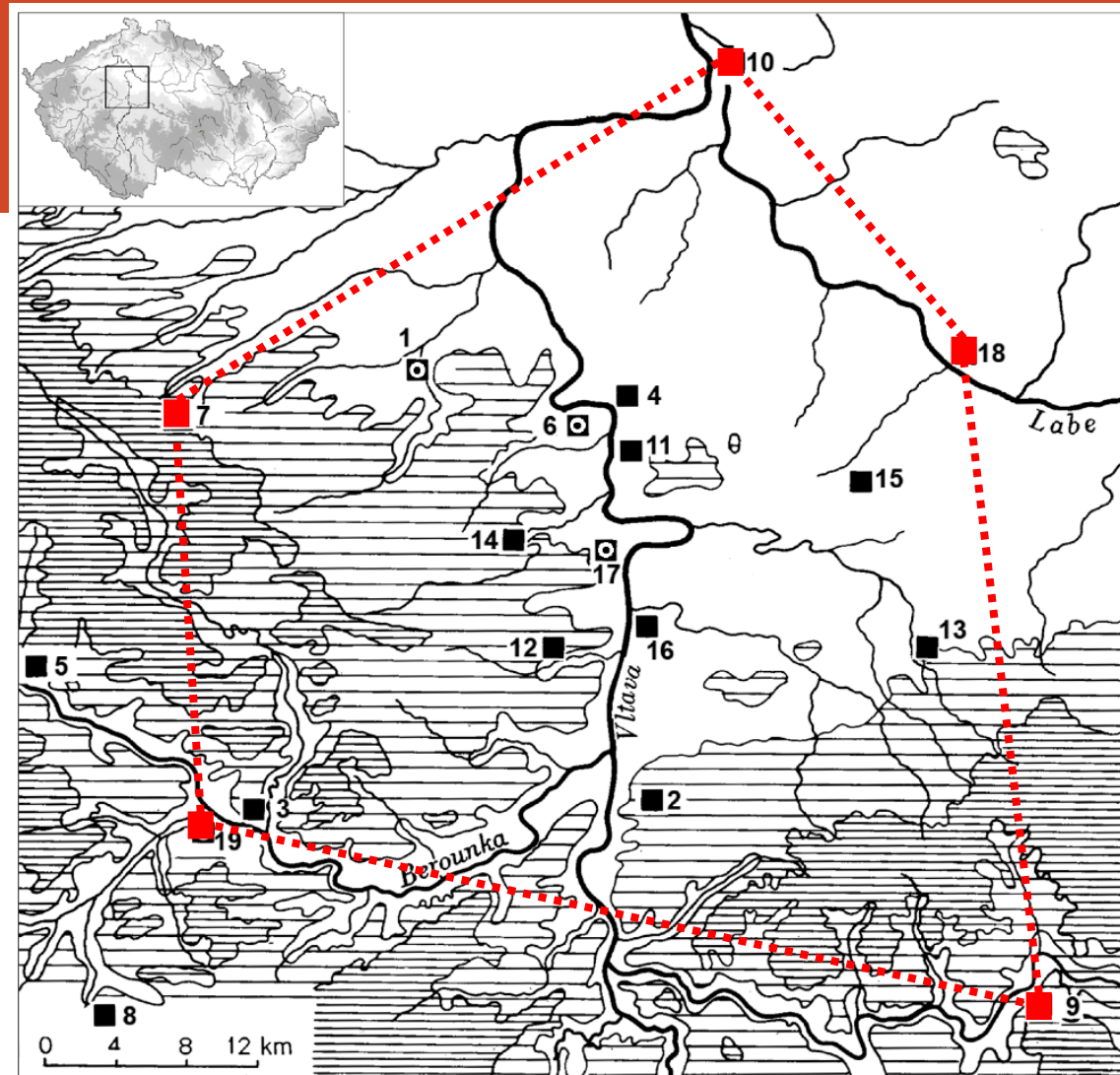
„Na principu úředních beneficí spočíval státně administrativní systém přemyslovských Čech“ (Žemlička)

- Termín: Russocki
- Znaky: neexistence většího soukromého vlastnictví + politická elita žije z podílu na důchodech státu, které jsou jí odměnou za službu panovníkovi
- Organizační pilíře: hradské zřízení + služebná organizace
- Materiální pilíře: 1. veřejná břemena obyvatelstva, 2. výnosy knížecího hospodaření, 3. regály a monopoly

Lokální správa (*civitates – provinciae*)

- Chronologie dle Slámy:
 1. Bořivoj – upevnění přemysl. hegemonie ve středních Čechách s pomocí VM
 2. Spytihněv I. – přemysl. doména ve středních Čechách (Tetín, Libušín, Mělník, S. Boleslav, Lštění)
 3. Boleslav I. – likvidace okolních knížat, expanze přemysl. hradské organizace do zbytku Čech
 4. Břetislav I. - stabilizace hradištní sítě
- **hradiště** – opevněná mocenská centra - fce: správní, soudní, ekon., voj., nábožen.
- **hradská správa**: správce/kastelán + od 12. stol. (**Statuta Konráda Oty**): sudí + vilik + komorník + arcikněz + služebný personál
- **vilikace** – panovnická doména organizovaná do dvorců: lovčí, vilik

Přemyslovská doména

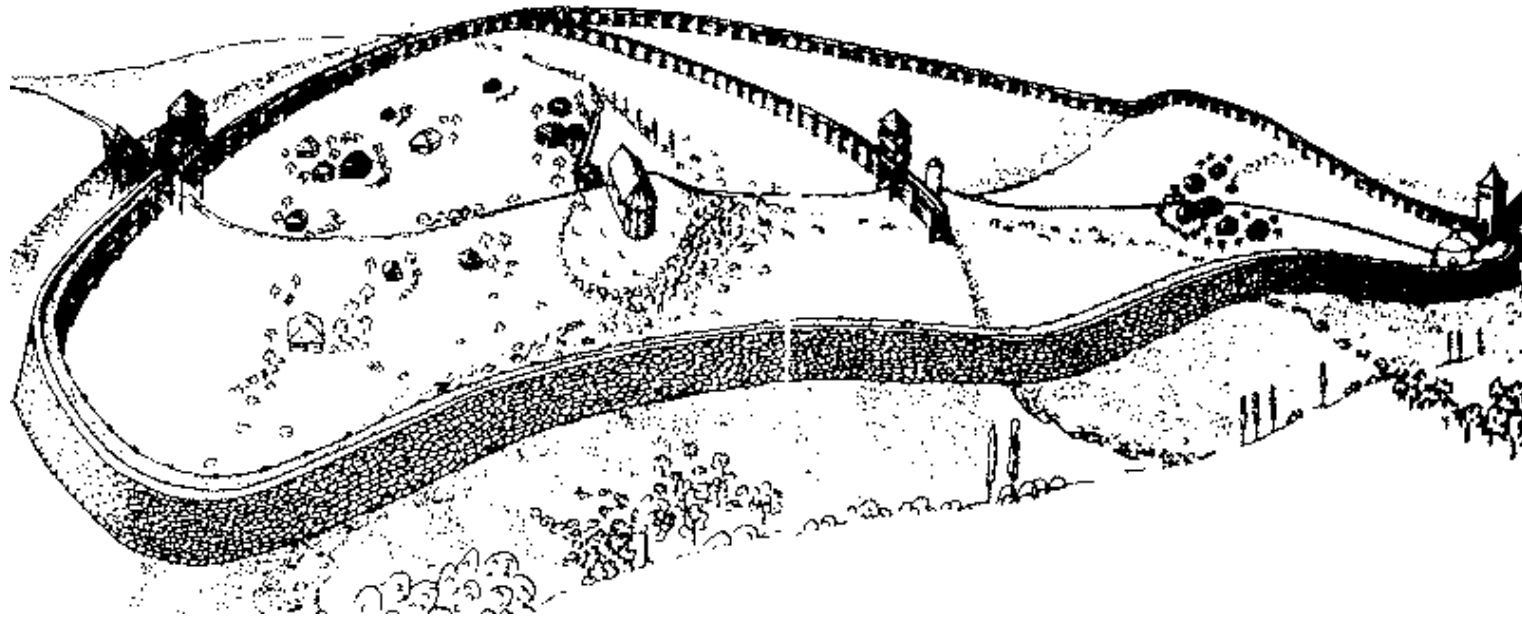

Obr. 1. Mapa hradišť pojednávaných v textu. Kolečkem vyznačena hradiště přemyslovské domény v pojetí J. Slámy (upraveno podle J. Slámy 1988).

Fig. 1. Map of the strongholds discussed in the text. The circles highlight Přemyslid domain strongholds as conceived by J. Sláma (modified according to J. Sláma 1988).

1 – Budeč, 2 – Dolní Břežany, 3 – Hostim, 4 – Klecany, 5 – Křivoklát, 6 – Levý Hradec, 7 – Libušín, 8 – Lochovice, 9 – Lštění, 10 – Mělník, 11 – Praha-Bohnice, 12 – Praha-Butovice, 13 – Praha-Královice, 14 – Praha-Šárka, 15 – Praha-Vinoř, 16 – Praha-Vyšehrad, 17 – Pražský hrad/Prague Castle, 18 – Stará Boleslav, 19 – Tetín.

Kouřim (M. Šolle – rekonstrukce)

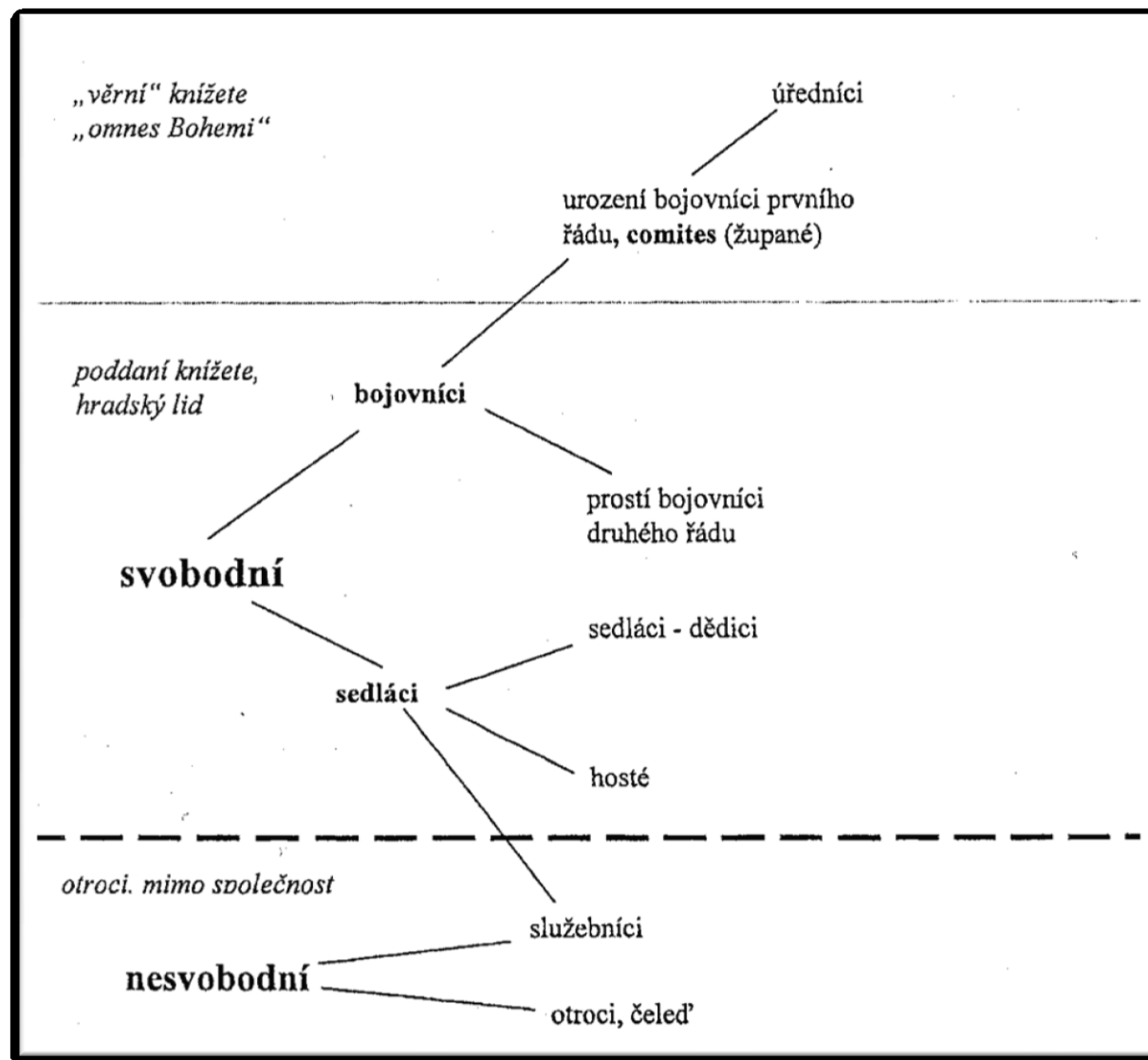
Centrální správa – dvůr (*curia*)

- *curia minor* x *curia maior*
- 3 skupiny osob (Žemlička):
 1. členové vládnoucího rodu + družiny + nejvyšší úředníci
 2. provinční úředníci
 3. sněm + soudní shromáždění
- Čtveřice hlavních úřadů na přemyslovském dvoře od 12. stol.: **komorník + maršálek + stolník + číšník** (KanVyš)
- Dvorské úřady (čestné služby a chod dvora):
 - maršálek + lovčí + mistr kuchyně + mečník + stolník + číšník + další služebnictvo
- Zemské úřady (veřejná správa s celozemskou působností):
 - Nejvyšší komorník + mincmistr + dvorský sudí + kancléř a kancelářský personál

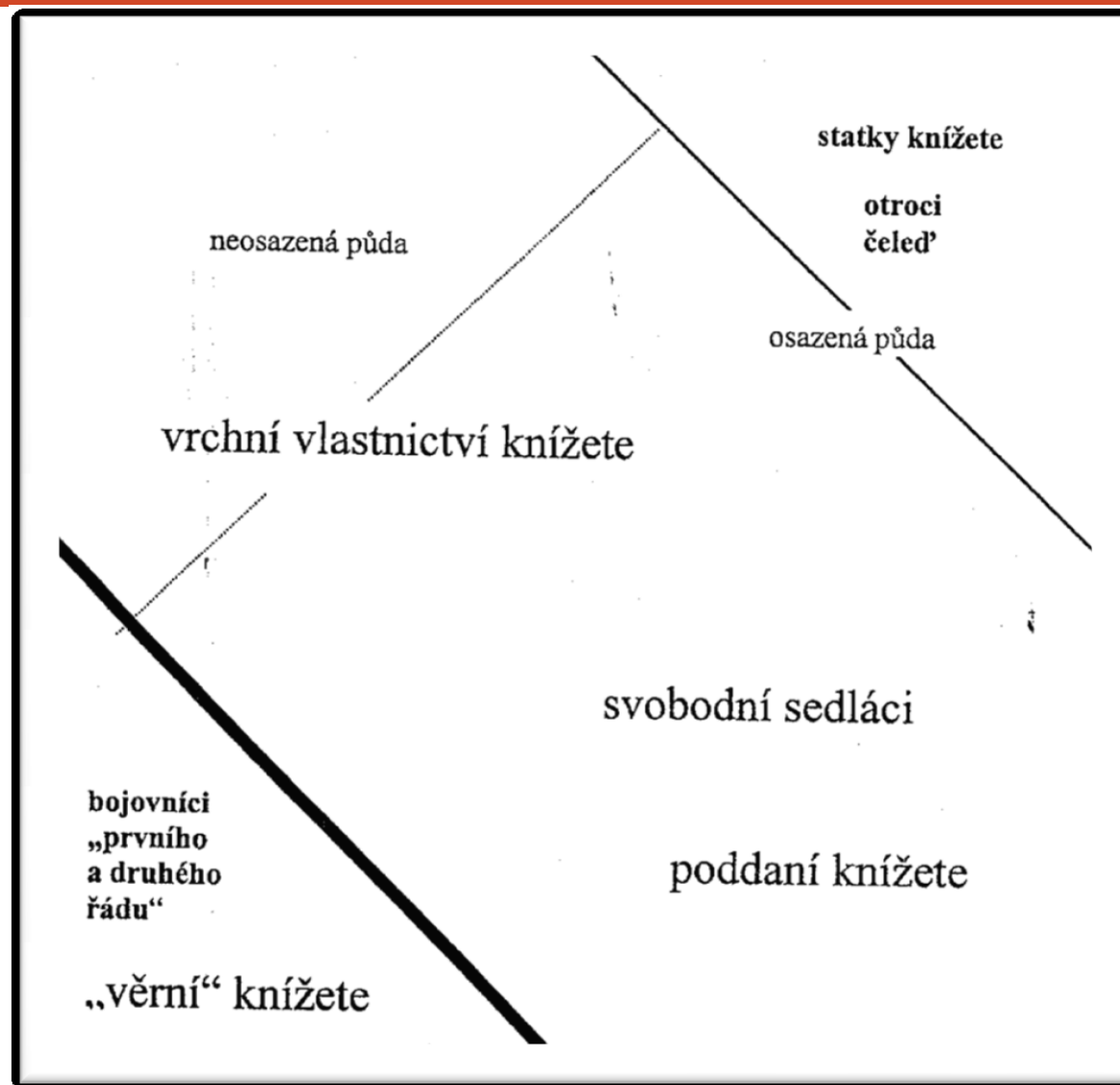
Centrální správa II

- Brunner: „*Hausherrschaft*“
- „*Zivilisationsprozess*“ (Elias): evoluce domácího služebníka ve dvorského hodnostáře
- úřad x vliv
- „klientelismus“: rodinné klany v úřední hierarchii (Hrabišici, Vítkovci) (KZ I, 18 a I, 30)

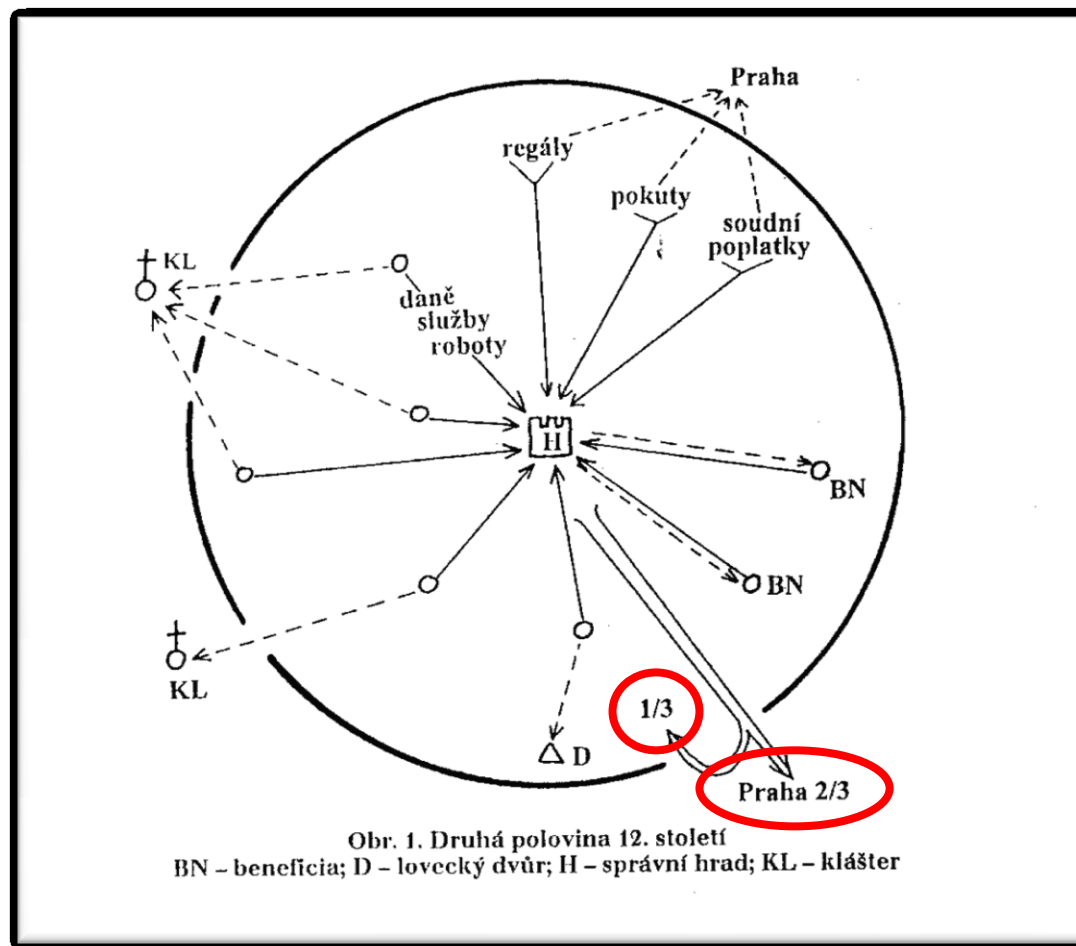
Středoevropský model – Rozvrstvení společnosti

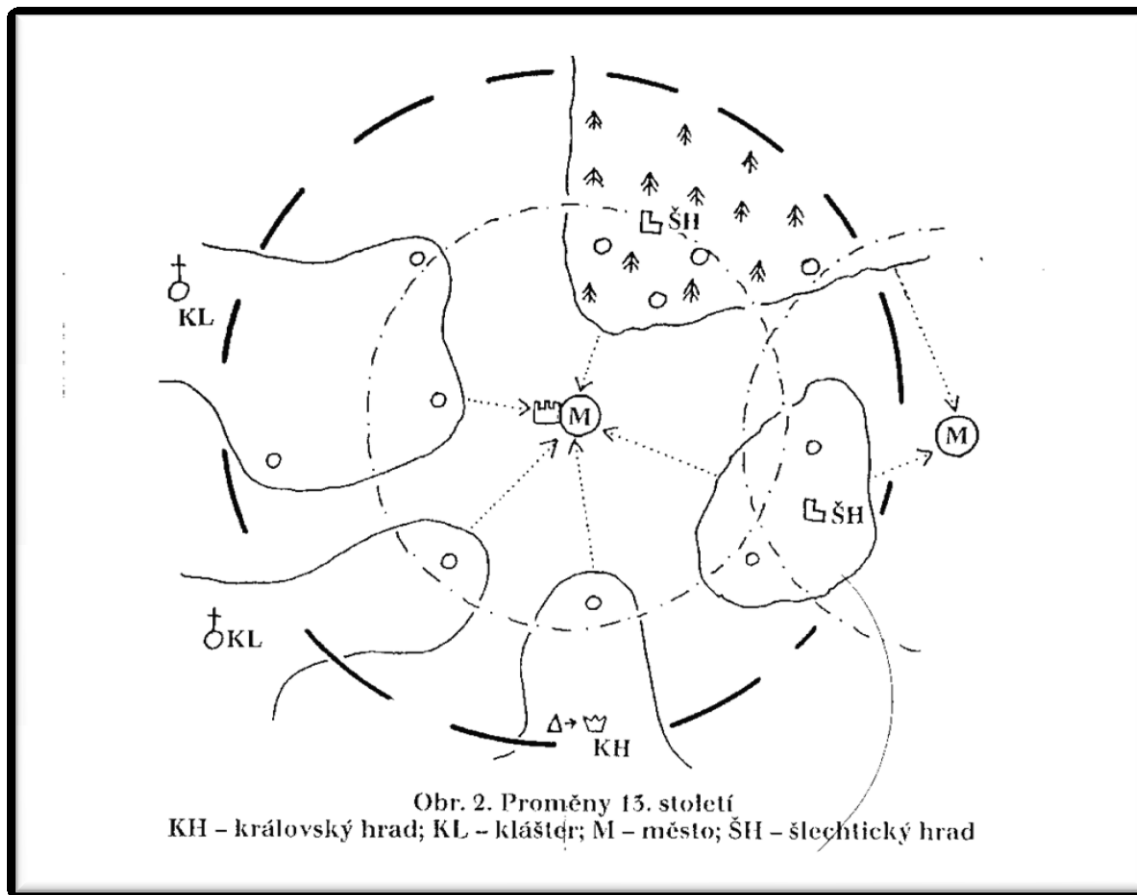
Středoevropský model – Držba půdy

Středoevropský model – Správa

Rozpad hradské soustavy – „privatizace“ 13. století (Žemlička)

Kritika středoevropského modelu

- role sněmovních shromáždění (Šimeček: užší – kurie x širší – kolokvium, postupné oddělování soudní a správní agendy; Russocki: koncept „protoparlamentarismu“) (Kosmas I, 4)
- „soukromé“ režijní velkostatky (Kosmas II, 19; CDB)
- patrimoniální panství (Kosmas I,5-6) x konsensuální panství (Kosmas I, 42)

Západoevropský model (Tyrolsko)

- Vývoj bádání
- Lenní systém
- Silné a slabé stránky
- Správní praxe: Tyrolská lenní kniha z r. 1336

FEUDALISMUS

1. lenní systém (F. L. Ganshof – právo)

- hierarchicky uspořádaný systém závislostních vztahů, založených na syntéze věcných (léno) a osobních komponentů (vazalita)

2. státní forma na určitém stupni dějinného vývoje (M. Bloch – společnost)

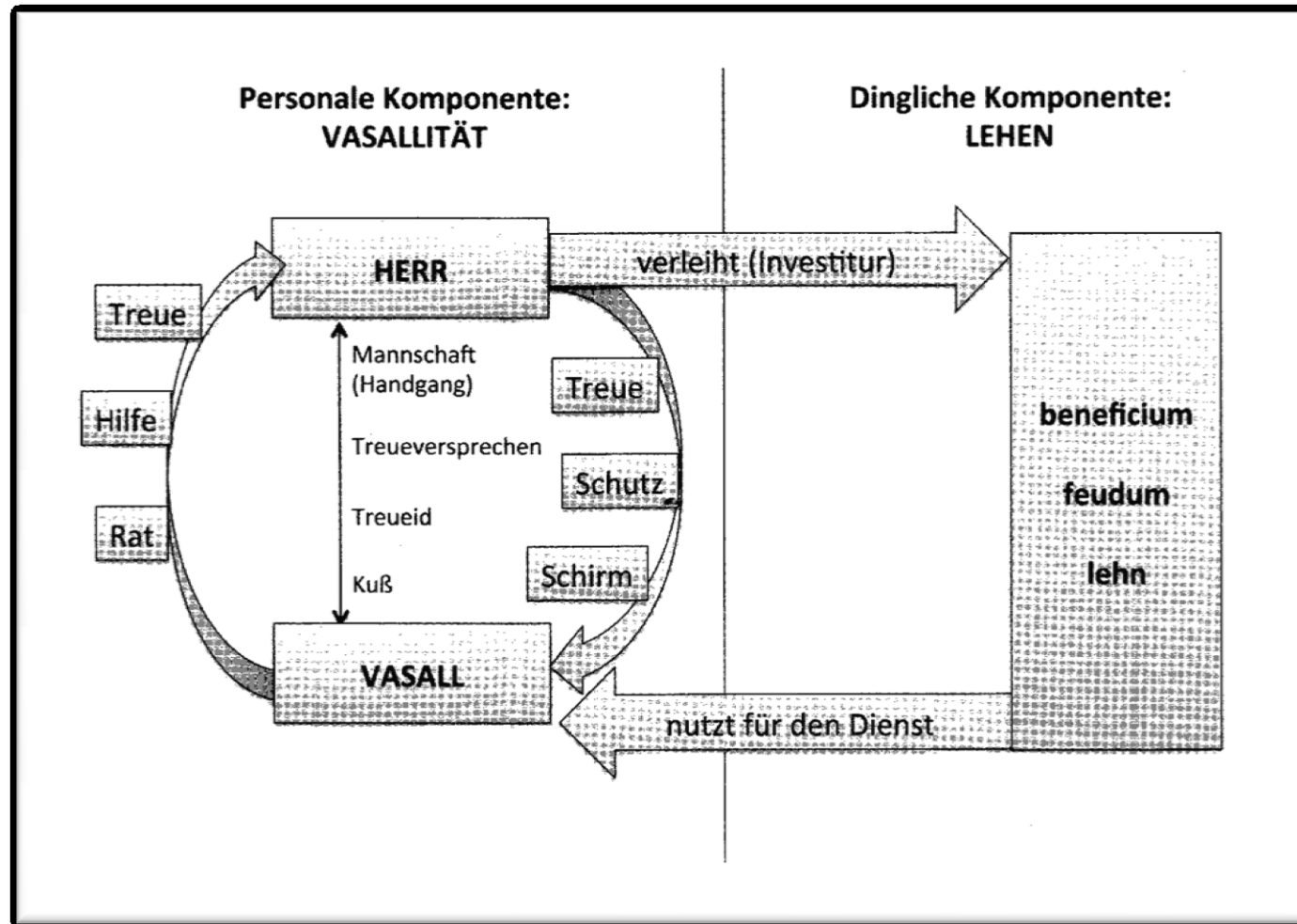
- osobní závislost a podřízenost sedláků
- léno (držba spojená se službami)
- třída specializovaných válečníků
- vazalita (pouta poslušnosti a ochrany)
- přežívání rodových a státních struktur

FEUDALISMUS II

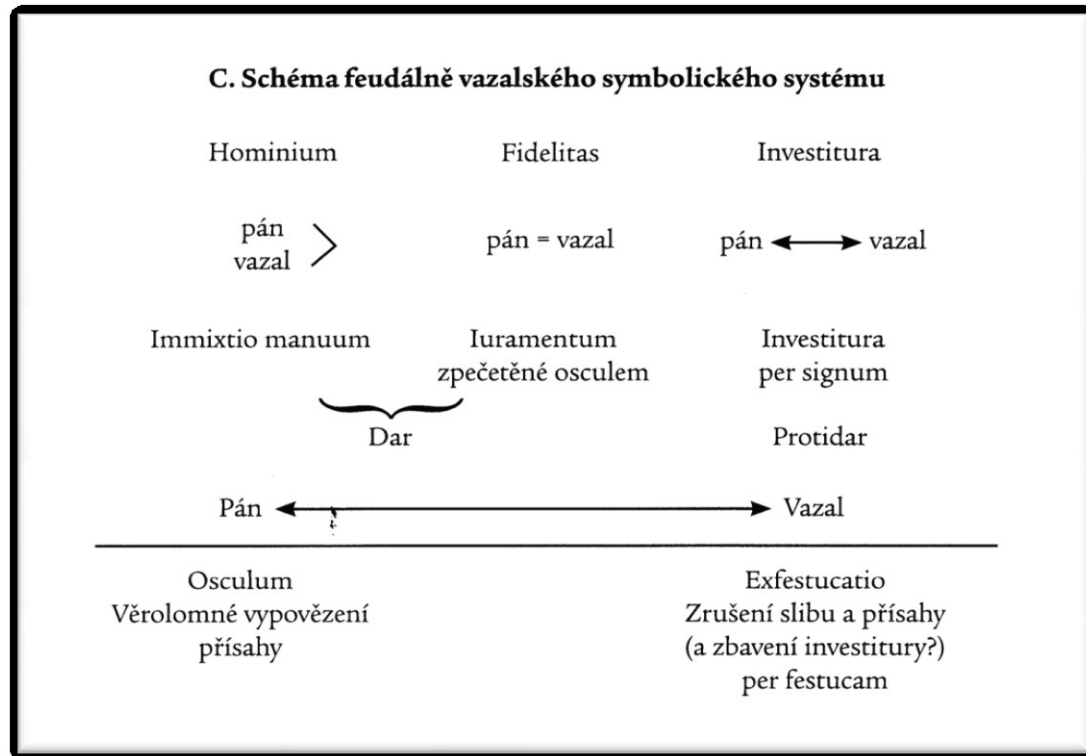
moderní historiografie:

- změna paradigmatu – přehodnocení teze o „feudální anarchii“ a pozitivní ocenění vlivu lenního systému na stabilitu stv. polit. útvarů (Mitteis)
- odklon od lenní teorie k lenní praxi, od komplexních modelů k lokálním specifikům, od právní historie k „totální historii“

Západoevropský model – Anatomie lenního vztahu

Západoevropský model – Schéma lenního rituálu

1. **hominium**: lenní slib (prohlášení vyjadřující vůli stát se manem), vkládání rukou (*manus – potestas*)
2. **fidelitas + osculum**: přísaha věrnosti doprovázená polibkem
3. **investitura**: udělení léna (smlouva)

- symbolika gest a promluv
- symbolika místa
- publikum jako garant řádu světa
- hlavní aktéři
- paměť

Lenní rituál v obrazech – hominium

Vazal vkládá ruce do rukou svého pána (Sachsenspiegel – Lehnrecht, Cod. Pal. germ. 164, fol. 9v)

Lenní rituál v obrazech – přísaha věrnosti

Vazal skládá přísahu věrnosti na relikviář (Sachsenspiegel – Lehnrecht, Cod. Pal. germ. 164, fol. 1v)

Lenní rituál v obrazech – předání léna

Král uděluje knězi a ženě léno symbolizované žezlem (Sachsenspiegel – Lehnrecht, Cod. Pal. germ. 164, fol. 1v)

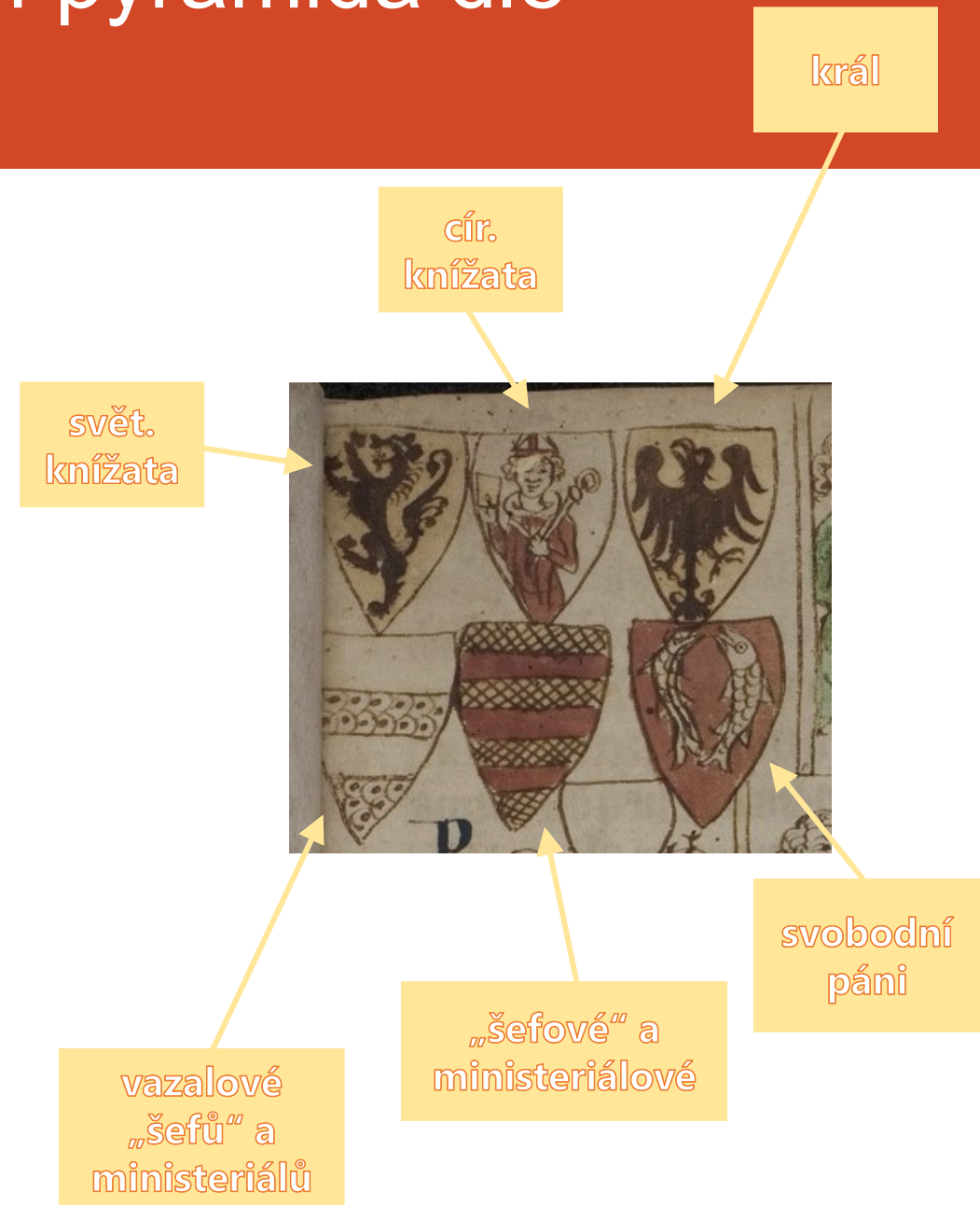
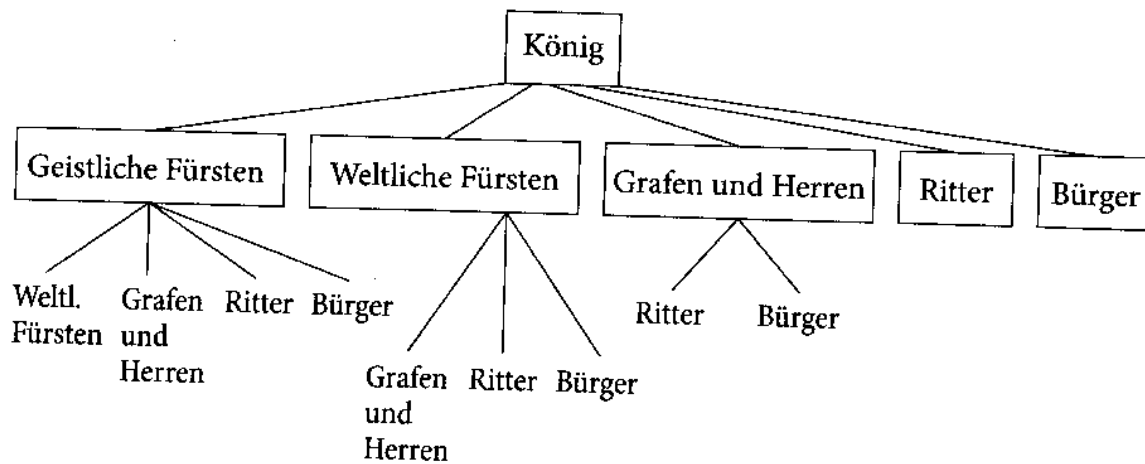
Lenní rituál v obrazech - investitura II

Římský král uděluje církevní a světská léna (Sachsenspiegel - Lehnrecht, Cod. Pal. germ. 164, fol. 5r)

Západoevropský model – Lenní pyramida dle *Sachsenspiegelu*

Heerschild = právo vyzvat vazaly k voj. podpoře v boji, lenní způsobilost

Kritika feudalismu

1. Konstrukce feudalismu spočívá v nejstarších vývojových fázích na nedostatečné pramenné základně.
2. Mnohovýznamové dobové termíny jsou nekriticky přijímány za důkaz existence právních institucí ve smyslu vědeckého modelu.
3. Středověká realita skrytá za „lenní terminologií“ je natolik proměnlivá, že se výkladový model feudalismu zdá být příliš zjednodušující až zavádějící.
4. Nexus mezi beneficiem a vazalem se při kritickém čtení všech dostupných pramenů nejednou rozvolňuje.

Dekonstrukce feudalismu – Susan Reynolds

Pojem/koncept feudalismu

Lenní terminologie

Historická skutečnost

- **Pojem/koncept feudalismu:** lenní právo produktem byrokratizujícího se správního aparátu a profesionalizujícího se juristického myšlení ve 12. století x koncept feudalismu dílem univerzitních učenců na poli feudistiky 16.-17. století
- **Lenní terminologie:** nepřesná
- **Historická skutečnost:** diferencovaná, zahrnující různé typy společenských a majetkových vztahů
- **METODA:** Testování moderního konceptu feudalismu na středověkých písemných dokladech